

TEJJEL-MÉZZEL FOLYÓ KÁNON

Kőbányai János: *A magyar-zsidó irodalom története. Kivirágzás és kiszántás*

■ A magyar-zsidó irodalmi munkásság feltérképezésével kevesen foglalkoztak eddig, s egységes átfogó mű nem keletkezett napjainkig. Komlós Aladár tervezte egy ilyen jellegű alkotás megírását, de a történelem fordulatai megakadályozták a kivitelezésben. Kőbányai János némiképp az ő nyomdokain haladva kívánja munkáját felépíteni. Vitatható lehet, ki tartozik/tartozhat bele a magyar-zsidó meghatározásba: az, aki vállalja származását, és azonosul vele, vagy az is, aki nem kíván eleivel sorsközösséget vállalni, nem érez semmiféle kötődést a származási kultúrája iránt. Például Radnóti Miklós magyar-zsidó szerzőnek tartható-e, vagy pedig – a költő akaratát figyelembe véve – „csak” magyar alkotónak. Komlós Aladár az 1930-as évek közepén úgy gondolkodott a felvetett kérdésről, hogy létezik egy szűkebb és egy tágabb értelemben vett zsidófogalom. A tágabbhoz hozzátartozik minden, ami egy emberi életben előfordul, „Isten, haza szerelem”; ennek megfogalmazása pedig a kulturális beágyazottságtól, tapasztalatoktól meghatározott. „E lélek nyilván nem szűnik meg hőmpölyögni akkor sem, ha az író fél leírni a zsidó nevet. Áradása erejének az a feltétele, hogy az író merészen és mélyen mérítsen magából; ez pedig nem attól függ, hogy nyíltan vállalja-e származását a művész, vagy bujkál a megvallása elől, nem attól tehát, hogy jó zsidó-e vagy sem, hanem attól, hogy jó művész-e. Ebben az értelemben elképzelhető, hogy egy hitehagyott zsidó lírikus esetleg zsidóbb költészetet termel, mint egy hétr próbás, lelkes zsidó, feltéve, ha nagyobb mértékben van meg benne az a döntő művészi képesség, hogy alkotás közben hű tud lenni lénye rejtett árnyalataihoz és rezzenéséhez. A zsidó irodalomhoz tehát minden zsidó származású íróhoz hozzá kell számítanunk, tekintet nélkül arra, ho-

gyan találta jónak elintézni a származásával adódó problémákat.” (Komlós Aladár: *Egy megírandó magyar-zsidó irodalomtörténet elé*. Libanon 1936/1.) Munkájában Kőbányai János a Komlós-féle meghatározást veszi alapvetésül, és a magyar-zsidó irodalomtörténet részének tekint mindent, ami „zsidó által írt irodalom”, ami „zsidók által alapított és működtetett kulturális intézmény.”

Alig két éve jelent meg ez a könyv, amely a címbeli ígérethöz kiindulva a magyar-zsidó irodalom történetét kívánja feltérképezni. A tartalomjegyzékben foglalt címek és alcímek is ezt az előfeltevést erősítik meg, noha némi hiányérzetet is hagynak az olvasóban. Mivel a főcím semmilyen más megszorítást nem tartalmaz, az olvasó jogosan készül fel egy átfogó irodalomtörténeti munkára. A kötetet kézbe véve, az olvasásban előrehaladva világossá válik: a cím keltette elvárás nem egészen teljesedik be; legfennebb az alcím sugallta hangulat (*Kivirágzás és kiszántás*) vagy pedig az előhang címének (*Egy sértődés története*) és tartalmának teljes üzenete szüremkedik át. A szerző figyelmeztetését az Előhangban az olvasó egy ideig mégsem veszi komolyan: „Lehet, elismerem, a csalódás okozta fájdalom nem tesz maradéktalanul alkalmassá a tárggyal való elfogulatlan (archeológusi) foglalkozásra [...]” A szöveg olvasásakor világossá válik: a dramatizálás, a soá tragédiájának visszatérő hangsúlyozása, a sorstalanság fogalmának folytonos emlegetése nem tesz jót a befogadó pártatlan vagy jóindulatú viszonyulásának. Úgy is fogalmazhatnánk, mindez provokálja az olvasót, hogy egy elméleti, tárgyilagos kérdésre érzelmi választ adjon. A félreértés elkerülése végett meg kell jegyeznünk: ami a második világháborúban történt, tragédia; egy irodalomtörténeti igénnyel fellépő munkának azonban mel-

lőznie kellene a kirohanásokat és drámai hangvétel.

Könyvének címében Kőbányai János irodalomtörténetet ígér, azonban munkája leginkább sértődéstörténet. Azé a sértődésé, amely a magyar irodalmi kánonból kizárt zsidó szerzők miatti sajnálatból és felháborodásból fakad. A 21. század tízes éveiben azt a fájdalmat éltetni és táplálni, amely egy valamilyen kánonba történt föl nem vétel okoz, minimum elgondolkodtató. A kánon itt élő és önálló döntéssel rendelkező entitásnak tűnik föl, amely magamaga határoz, hogy ki válhat részesevé, és kinek kell kívül maradnia határain. De vajon mi a kánon? Talán érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy a kánon nem létezik; ha ragaszkodunk a fogalomhoz, akkor érdemes lenne kánonokról beszélni. Ki határozza meg a kánon(ok) elismertjeinek kilétét: vajon az akadémia, a kiadók, az olvasók, az irodalomtörténeti lexikonok vagy pedig az irodalomtörténetet bölcsészkarilag feldolgozó tantárgyak? Kőbányai János szerint „a modern magyar irodalom születése óta túlnyomó többségben a zsidók (vagy zsidó származásúak) mondják meg, hogy ki a jó író, kiből áll a magyar irodalom kánonja. [...] Ezen a holokauszt rettenetes pusztítása sem változtatott és semmilyen rendszer- vagy kormányváltás. Mert nem változtatható. A középosztály vagy a modern polgárság zsidó *gründolás* volt Magyarországon [...]” Ki határozza meg tehát „a” kánont?

Kőbányai folyvást hangsúlyozza, és más vonatkozó társadalomtörténeti munkákból is érzékelhető, hogy sokan származásuk miatt nem kerültek be vagy éppen amiatt kerültek ki az aktuális irodalmi fővonalból. Jelen kötet felhívja azon kultúrtörténeti eredményekre, nővumokra az olvasók figyelmét, amelyeket egy-egy zsidó származású/világlátású szerző hozott létre, ámde nem ismerték el eléggé őket, nem váltak népszerűvé a maguk korában. A szerző, amellet, hogy az elfeledés és elfeledtetés kérdésére felhívja az olvasók figyelmét, kitér a magyar társadalomtörténet fejlődésére, egyenlőtlenségeire, vázolja a zsidók helyzetét és a 19. századi kulturális és irodalmi változásfolyamatokat is. Emlékeztet a tényre, hogy a magyar feudális társadalom átalakulásának folyamatából hiányzott a polgárság; ezt a hiányt a bevándorló, német műveltségű zsidók töltötték be. Ebből a német

előműveltséggel rendelkező rétegből születtek olyan polgárok, akikben volt alakító potenciál, és azzal megtermékenyítették a magyar kultúrát.

A kötet erőssége, hogy minden egyes fejezet tartalmazza a vonatkozó történelmi és szociológiai információkat, amelyek az egyes szerzők társadalmi pozícióját, kapcsolatait és sorsát segítik feltérképezni. „A magyar-zsidó irodalom megjelenése szorosan összefügg a zsidóság Magyarországon történő megletelepedésével és tényerésével a magyar gazdasági, majd politikai-társadalmi s legvégül szellemi életben.” Éppen ezért célszerűbb volna irodalmi társadalomtörténetnek tartani a munkát, semmint irodalomtörténetnek. Ugyanakkor nem hagyhatjuk szó nélkül a „történet” címelemet, amely egy kronologikus, rendszerezett áttekintést helyez kilátásba, ám beváltatlanul. Tény, hogy a szerző az általa kiválasztott írókról szóló portrékat igyekszik alkotó éveik-évtizedeik alapján időrendbe állítva közölni, de szembeötlő kihagyásai csupán szemelvénygyűjteménnyé teszik a nagyobb volumenre érdemesült munkát. A könyvben fel-feltűnő önellentmondások és csúsztatások inkább tanúskodnak egy „hirtelen felindulásból elkövetett” munkáról, semmint egy kikristályosodott és megfontolt műről. A könyv legfőbb célját a szerző abban határozza meg, hogy a zsidóságuk miatt a maguk korában kevésbé népszerű vagy a ma már kevésbé ismert szerzőkre felhívja az irodalomtörténet munkálóinak figyelmét. Okfejtésében úgy beszél, hogy aki zsidónak született és maradt a magyar kultúrkörben, annak a kánonba való fölvetel nem adatott meg. Úgy tűnik, Kőbányai János sok bevettnek, elismertnek tekinthető magyar-zsidó íróról teljesen elfeledkezik, így Örkény Istvánról, Molnár Ferencről, Markovits Rodionról, Karácsony Benőről, Rejtő Jenőről, Zelk Zoltánról, Kertész Imréről is. E néhány véletlenszerűen elősorolt név közül Örkény Istvánt, Karácsony Benőt, Rejtő Jenőt egyáltalán nem is említi; csupán Kertész Imre munkássága kap nagyobb figyelmet a magyar-zsidó irodalomtörténet szerzőjétől. Ez a fajta kiválasztás, megemlítés vagy elhallgatás kimeríti a „kánonelméleti” kizárás fogalmát; amit oly nagyon nehezményezett Kőbányai, azt ő is elköveti másokkal. Az pedig nem lehet kifogása, hogy csupán a nem kánoninak tekintett szerzőkről kí-

vánt értekezni, hiszen Radnóti Miklós és Kertész Imre is önálló fejezetnyi anyagot kaptak.

Kőbányai János kötete leginkább *javaslat* az egész magyar irodalmi köztudat korrekciójára, alkotók és műveik újrafelfedezésére. Kötete első nagy egységében, a *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomtörténetbe* címet viselő fejezetben az olvasó hozzávetőleges kultúrtörténeti és irodalomtörténeti áttekintést kaphat, amely a zsidó alapítású folyóiratokra (*A Hét, Nyugat, Új Idők, Magyar Szemle, Napkelet, Válasz* – hogy csak a fontosabbakat említsük) és kiadókra is kitér a nem zsidó művekben történő korrekt (!) zsidóreprezentációk mellett. A fejezetbe iktatott „tabló” a zsidó szempontból fontosnak mondható, az inkulturációt, nyelvi azonosulást a 19. század közepétől egy évszázadon át segítő rabbik, tudósok, illetve írók, költők arcképcsarnoka, amelynek mentén rövid életrajzi információkat is közöl a szerző. Az 1945 utáni irodalomra nem tér ki Kőbányai, azt állítja, nem áll fenn kontinuitás a korábbi és a háború utáni magyar-zsidó irodalmi termés között.

Égész fejezetnyi anyagot közöl a *Nyugatról* és történetéről, tételezve, hogy „elbeszélhető a »zsidókérdés« szempontjából: a magyarok s újonnan jött, magyarrá váló zsidók interakciójaként”. A későbbi fejezetekben csupán néhány kiválasztott szerzőről értekezik hosszán, így bővebben olvashatunk Ágai Adolf, Ambrus Zoltán, Komor András, Molnár Ákos, Ignotus Hugó, a Patai család, Kardos G. György, Somlyó Zoltán, Szomory Dezső, Radnóti Miklós és Kertész Imre életművéről, munkásságáról. Kőbányai azonban munkájának célkövetését bizonytalanítja el a Radnóti Miklós életének és munkásságának szentelt fejezettel. Hiszen még ha el is fogadjuk a szerző kijelentését, tudniillik hogy Radnóti utolsó hónapjaiban megtért zsidó gyökereihez, és ezért zsidó szerzőnek kell tekinteni, akkor sem szorul rá arra, hogy kanonizáló törekvés alanyává/tárgyává legyen. A Kertész Imréről szóló fejezet pedig ellentmond a szerző azon kijelentésének, hogy a holokauszt utáni irodalmat nem tekinti a magyar-zsidó irodalom szerves folytatásának. Ha valóban így lenne, talán nem szentelne az említett szerzőnek önálló fejezetet. Ha pedig Kertészt csak mint a soá élményanyagát forrásként használó művek szerzőjeként emeli be kötetébe, akkor

elfeledkezik arról, hogy az ő írói munkássága, még a *Sorstalanság* is, legfőképpen a totalitárius hatalmi rendszerek elembertelenítő, sorstalanító folyamatait tárja föl. Vagyis leszűkítő csak holokauszt-történetként tekinteni erre a műre, és nem helyes Kertész Imrét csupán a vonatkozó tapasztalatokat papírra vetőként számon tartani.

A kötet nemcsak a magyar irodalom zsidó forrásaira, támogatóira és áramlataira hívja fel az olvasóközönség figyelmét, hanem a modern izraeli irodalom magyar kultúrába ágyazottságát is bemutatja a kétnyelvű Patai József és a héberül író Avigdor Hameiri életművének ismertetésével. Hameiri fordította héberre többek között Ady Endre és Petőfi Sándor néhány költeményét, *Az ember tragédiáját*, Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálígját*, illetve Jókai és Rejtő néhány regényét is.

Az egyes fejezetek szerkesztettsége zavaróan minimális. Egyes nagyobb gondolati összefüggéseket csillagok választanak el egymástól. Hogyha azonos szerkesztettek lennének az egyes fejezetek, az ily módon tagolt szövegek könnyen követhetőek lennének; így viszont, támpontok nélkül a szétfutó, összegzést mellőző gondolatmenetek lebegőek maradnak, ez nehézséget okoz a szöveg egységének értelmezésében. Az egyes fejezetek minőségében és kivitelezésében jelentős különbségek mutatkoznak, például Patai József életrajzát és családjá történetét feltűnő pontossággal és részletességgel közli, míg másokét csupán nagy vonalakban vagy épp egyáltalán nem. E minőségi egyenlenségek oka az, hogy e kötetében Kőbányai János voltaképpen a 2010-es évek elejéig megjelent cikkeit gyűjtötte egy csokorba, némelyiket szó szerint „idézi”, de nem jelzi első megjelenésének helyét és idejét; más cikkek többnyire a kötetben is meglévő címeikkel, de rövidebb terjedelemben jelentek meg az *Élet és Irodalom*, az *Irodalmi Jelen*, az *Iskolakultúra*, a *Látó* és a *Múlt és Jövő* lapjain.

A munka színvonalára negatívan hat, hogy a szövegen láthatóan nem dolgozott kiadói szerkesztő. Az elírások, betűkihiagyások nem tesznek jót a szövegnek; ezek legszembetűnőbbike, hogy a címben szereplő *magyar-zsidó* fogalmat az esetek nagy részében *magyar zsidó*ként említi. Több alkalommal fordul elő indokolatlanul egy-egy idegen nyelvű kifejezés, élőnyelvi fordulat. Általában az egyes sze-

mélyek első említésekor zárójelben közli születési és elhalálozási idejüket és helyüket. Éppen ezért feltűnő, amikor több esetben is a sokadik előfordulás után teszi mindezt. A Patai családról szóló fejezetnek csupán a közepén tisztázza, hogy az addigiakban többször is említett György/Ervin György és Raphael (néhol Rafael) egy és ugyanazon személyt takar. Van néhány olyan idézet vagy szófordulat is, amely lépten-nyomon előfordul a szövegekben, jóllehet semmi szükség rájuk; ebben a mennyiségben pedig egyenesen ripacszkodónak hat.

A könyvben több irodalmi és áltudományos közhely is érvényre emeltetik, és a szerző minden kritika nélkül helytállóan fogadja el ezeket. Ezzel a könnyelműséggel néha épp a maga párhuzamait és allegóriáit, ezáltal pedig a bizonyítani kívánt állítását hiteltelenné teszi. (Több alkalommal használja például hasonlatalapnak a halott arcán növekvő szakáll tényét. A szerző nem nézett utána annak az biológiai igazságnak, hogy nem bizonyos életfunkciók működnek a halál után, ahogyan ő állítja, hanem a test kiszáradásával a bőr összehúzódik, s ezzel láthatóvá válnak a szőrzetszálak. Mivel a hasonlat alkalmazásakor éppen a halál után működő életfunkció lett volna a fontos, tulajdonképpen a maga állításának valóságér-

tékét kérdőjelezi meg.) A „Zsolt Béla is úgy gondolta, hogy...”-szerű fordulatokat pedig egyszerűen nem engedhetné meg magának az irodalomtörténeti igénnyel fellépő alkotás.

Kőbányai János irodalomtörténetként feltüntetett munkáját végigolvasva tehát arra a meggyőződésre juthatunk, hogy leginkább sértődéstörténettel van dolgunk. Egy megbántott ember viszonyulásával és hangvételével beszél arról az érdekeny témáról, amely valóban szót érdemel, de talán nem ezzel a megközelítési móddal. Így az olvasókból kiváltott, nem kedvező érzelmi reakciók elfödik annak az állításnak az érvényét, hogy „a magyar (vagy más népek) zsidónak is kategorizálható irodalma nem elválasztható, hanem egyenrangú része a nyelv- és irodalomfejlődésnek, amelynek keretében létrejött”.

A magyar-zsidó irodalomtörténet még mindig megírásra vár. Kőbányainál hiánypótló szemelvényeket olvashattunk belőle, de fontos volna kompakt és szisztematikus egységként is áttekinteni mindazt, ami a magyar kultúra részeként jött létre. És nem az a fő probléma, hogy nem került be „a” kánonba, hanem az, hogy ezekről az értékekről csak keveseknek van tudomása.

Dénes Gabriella

